

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XXVI. Dizi-Sayı 9

CIÉPO
OSMANLI ÖNCESİ VE
OSMANLI ARAŞTIRMALARI
ULUSLARARASI KOMİTESİ
XIV. SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
18-22 Eylül 2000, ÇEŞME

Yayına Hazırlayan: Prof.Dr. TUNCER BAYKARA

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ - ANKARA
2004

MANİSA KAZASINDA BULUNAN BAZI ÇİFTLİK KÖYLERİNİN XIX.YÜZYIL ORTALARINDAKİ DURUMU

HİLAL ORTAÇ GÜRPINARLI*

XIX. yüzyılın ortalarında Manisa kazasının köylerinin dört nahiyeye bağlı olduğu görülmektedir. Bu nahiyeler, Palamut, Belen, Emlak ve Yurt (Yünd) dağı nahiyeleridir. Bu yapılanma XVI. yüzyıldan beri bazı değişikliklerle devam etmekteydi. Örneğin, XVI. yüzyılda Manisa'nın nahiyelerinden biri olan Yengi nahiyesinin varlığına bu dönemde rastlanamaz. Yine XVI. yüzyıldan beri varlığını sürdürmekte olan bazı köylerin XVII-XVIII. yüzyıllarda timar ya da vakıf köyleri olmaktan çıkarak çiftlik köyleri haline geldikleri görülür.

Timar ve vakıf köylerinin çiftlik köylerine ya da çiftliklere dönüşmesi XVII. yüzyıl sonlarından başlayarak taşrada âyanların güçlenmesiyle paralellik göstermektedir. Bu zamana gelinceye kadar taşrada ileri gelen kişiler arasından seçilen âyanlar, devletle halk arasında ilişkileri düzenleyici bir görev yapmaktaydı. Ancak, uzun savaş yılları, mali yapıdaki bozulmalar sonucunda devletin nakit para ihtiyacının artması gibi bazı nedenler taşradaki idari ve mali kontrolün âyanlara geçmesini kolaylaştırmış ve Anadolu ve Rumelide büyük âyan aileleri ortaya çıkmıştır. Bu âyan ailelerinin en ünlülerinde birisi de Karaosmanoğlu ailesidir¹. Palamut nahiyesine bağlı Yaya köy kökenli olan bu aile etkisini Manisa'dan İzmir ve Aydın'a kadar ulaştırmıştır. Karaosmanoğulları'nın, zaman zaman, rakipleriyle olan mücadeleleri, halka yaptıkları baskılar, vergi toplamada görülen usulsüzlükleri gibi nedenlerle yönetimden uzaklaştırılmalarına ve II. Mahmud'un âyanlarla mücadele ederek taşra yönetiminde merkezileşmeyi sağlayacak düzenlemelere gitmesine karşın Tanzimat'ın ilanından sonra bile bazı üyelerinin taşra yöneticisi olarak görev aldıkları görülür. Yönetimsel etkilerini kaybetmeleri ise Mehmed Sadık Bey'in ölümünden sonra olmuştur.

* Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

¹ Karaosmanoğlu ailesiyle ilgili ilk bilgiler Çağatay Uluçay tarafından verilmiştir: "Karaosmanoğulları'na Ait Düşünceler", *III. Türk Tarih Kongresi (1943) Tebliğleri*, Ankara, 1948, 243-260; aynı yazar, "Karaosmanoğullarına Ait Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, II/9,10,12 (1942); III/14(1944).

Âyanların nüfuz ve servet sahibi olmalarında her ne kadar çiftliklerindeki üretimin payı olmasa da² büyük çiftlik sahibi oldukları bir gerçektir. Yine de Yuzo Nagata'nın işaret ettiği gibi âyanların servet ve nüfuz sahibi olmalarında mukataa/iltizamın önemi varsa da bunlar tamamen birbirlerinden bağımsız şeyler değillerdir³. Âyanların büyük toprakları denetim altına alıp onları çiftlikleri haline getirmede iltizam sisteminin büyük etkisi olmuştur. Karaosmanoğullarının Manisa yöresinde oluşturdukları çiftlikler çoğunlukla iltizamını aldıkları arazi üzerinde kurdukları denetim sonucu ortaya çıkmıştır. Karaosmanoğlu çiftlikleri büyük ölçüde iltizamını aldıkları "Koru-ı Cebel-i Manisa" mukataası sınırları içinde oluşmuştur ki yer olarak Manisa ovasının ortasında yer aldığı gibi, Manisa şehri ile Yayaköy arasındaki yol üzerinde bulunmaktaydı⁴. Bu çiftliklerin kurulması çeşitli yöntemlerle olmuştur. Bunlar, işlendiğinden fazla toprağa sahip olan eski köylerin çiftliğe dönüşmesi⁵, başkalarına ait çiftliklerin satın alınması, koru ve meralarda çiftlik kurulması, vakıflara ait toprakların çiftliğe dönüşmesidir. Bütün bunlar, satın alma dışında, iltizamlı ilgilidir⁶. Bu şekilde ortaya çıkmış olan Karaosmanoğulları çiftlikleri şöyle sayılabilir: Çobansa (Çobanisa), Papalık, Hamzabeylü, Burunören (Birünviran), Hacı Haliller (Budaklıca), Bazerganlı, Koldere, Palamut, Hasırcı, Çullu, Baytara (Beydere), Mihaili, Tekeliler, Karaağaçlı, Mütevelli, Harbendeli (Harmandalı), Arifoğlu, Seyfioğlu, Çunkara, Kayışçılar, Selimşahlar, Ulucak, Ulubara.

Bu bildirinin konusunu Manisa kazasında yer alan Karaosmanoğlu Çiftlik köyleri oluşturmaktadır. Âyanlık döneminin sona erip, yönetimde merkezleşmenin başladığı, buna karşın Manisa (Saruhan) kaymakamlığı görevini Karaosmanoğlu Mehmed Sadık Bey'in yürüttüğü Tanzimat döneminin hemen başlarında çiftlik köylerinin durumlarının ne olduğu Temettuat Defterlerinin verilerine dayanarak ince-

² Gilles Veintein, "Ayan de la region d'Izmir et commerce du Levant (deuxième moitié du XVIIIe siècle), *Étude Balkaniques*, XII/2(1976), s. 76 ve Halil İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak), s. 34.

³ Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara, 1997, s. 5.

⁴ Nagata, *Tarihte Âyanlar*, s. 64-68.

⁵ İnalçık, mevat (boş) ve reaya tarafından terk edilen toprakların nüfuzlu kişiler tarafından sahiplenerek çiftliklere dönüştürüldüğünü söylemektedir. "Çiftliklerin Doğuşu", s. 22 vd.

⁶ Nagata, *Tarihte Âyanlar*, s. 89-105.

lenecektir. Bunlar Müteveli, Koldere, Birunviran (Burunören), Harbendelü (Harmandalı), Hamzabeylü, Yazıcı Çullos (Çullusu), Hacı Haliller Çiftlikleri köyleridir. Karaosmanoğlu çiftlikleri arasında yer alan ve temettuat defteri bulunan "Tokat çiftliği nam-ı diğer Çunkara", ve Karaağaçlı çiftlikleri ayrıntılı bir incelemeye alınmamıştır. Temettuat sayımının yapıldığı 1260-61 yıllarında bu çiftlik köylerinde Karaosmanoğlu ailesinden herhangi birinin arazisi bulunmamaktaydı. Bunlardan Çunkara Çiftliği'nde⁷; burada yerleşmiş bulunan Kızılaşıklı, Kartırcı, Mircahlı, Şeyhlü gibi cemaatlerden birkaç kişi ve diğer köylülerden oluşan 9 Müslüman hane, 1 Rum hane ve Kıbrıs kökenli bir başka Rumla köyde iskan edilmiş olan Kuşçu aşiretinden 12 hane bulunmaktaydı. Karaağaçlı (nam-ı diğer Dönmezler) köyünden ise Temettuat Defteri'nde çiftlik değil, köy olarak söz edilmektedir⁸. Karaosmanoğlu Hüseyin Ağa'ya ait olan bu çiftlik, kendisinin en büyük çiftliği idi. 1816 yılında ölümünden sonra aralarında Karaağaçlı çiftliğinin de bulunduğu mirası 5.000 keselik bir bedel karşılığında mirasçılarına bırakılmıştı⁹. Ancak, oğul bırakmadığından öldüğünden, muhallefatu kardeşi Mustafa tafarından satın alınmışsa da bedelini ödeyemediğinden Mehmed Sadık Bey tarafından müzayedede satın alınmıştır¹⁰. Bu köyde de 83 hanelik bir Rum nüfus yaşamaktadır. Her iki köyde de köy halkı büyük oranda kiracı olarak toprağı işlemektedirler. Bu bakımdan çiftlik köyleriyle benzerlik göstermektedir.

*Müteveli*¹¹

Belen nahiyesine bağlı olan Müteveli Çiftliği köyünde¹² Karaosmanoğlu Mehmed Sadık Bey'in¹³ geniş toprakları yer almaktadır. Müteveli Çiftliği'nin daha önceleri Sadık Bey'in dedesi Polad Mehmed Ağa'ya ait olduğu anlaşılmaktadır¹⁴. Onun ölümünden sonra oğlu Hacı

⁷ ML.VRD.TMT., 2303.

⁸ ML.VRD.TMT., 2285.

⁹ Yuzo Nagata, "Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa'ya Ait Bir Tereke Defteri", IX. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 21-25 Eylül 1981) Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, 1988, II. Cilt, s. 1055.

¹⁰ Nagata, *Tarihte Âyânlar*, s. 109.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, ML. VRD. TMT., 2271.

¹² MŞS 270, s. 9. 1249/1834 tarihli bu tevzi defterinde Müteveli, Manisa'nın Belen nahiyesine bağlı köyler arasında yer almaktadır.

¹³ Uzun yıllar Saruhan muhassıllığı, mütesellimliği ve kaymakamlığı yapan Hacı Eyüp Ağa'nın oğlu olan Mehmed Sadık Bey de Tanzimat'ın ilanından sonra birkaç kez Saruhan kaymakamlığı yapmış ve 1862'de ölmüştür.

¹⁴ Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar*, s. 109.

Eyüp Ağa'ya, ondan da Mehmed Sadık Bey'e geçmiştir. Mütevelli Çiftliğinde Karaosmanoğlu Mehmed Sadık Bey'le birlikte 62 hane kayıtlıdır. Köyün tamamı Rumlar tarafından iskan edilmiştir. Köyün nüfusu yaklaşık 310 olarak hesaplanabilir.

Köy halkı ve meslekleri

Mütevelli Çiftliği halkının uğraşlarının genellikle tarım ve hayvancılıkla ilgili işler olduğu görülmektedir. Çiftlik halkının uğraşları işler ve sayıları, "*ashab-ı çiftlik*" olarak tanımlanan Mehmed Sadık Bey dışında, şöyle sıralanabilir: erbab-ı ziraat 25, ırgat 14, bahçevan 3, hizmetkar 8, çoban 3, harmancı 1, sığırtmaç 2, bakkal 2, meyhaneci 1.

Mütevelli Çiftliği'nde toprak kullanımı ve tarımsal üretim ilişkileri

Mehmed Sadık Bey'in çiftlikte kendi işlediği 776 dönüm, kiraya verdiği 2160 dönüm tarlası bulunmaktaydı. Buna boş bırakılan 1400 dönüm daha eklenebilir. 1400 dönümlük bu yer "*kır ve bayır ve orman*" olduğundan üzerinde tarım yapmaya elverişli değildi, ancak çiftliğin hayvanları için otlak olarak kullanılmaktaydı. Kiraya verdiği tarlanın da pek verimli olmadığı iki yılda bir ekilmesinden anlaşılmaktadır. Temettuat Defteri'nin kayıtlarına göre Mehmed Sadık Bey bu tarlayı "*gayrimezru*" olarak kiraya vermişti. Bu tarlanın yıllık kirası 2340 kuruştur. Mehmed Sadık Bey'in kendi işlediği tarladan elde ettiği hasılat ise 1260/ 1844-45 yılı için 11241 kuruşa ulaşmaktaydı.

Köyde tarım yapılan arazi toplam olarak 5058 dönüme ulaşmaktaydı. Bunun 1011 dönüm (% 16)'ü toprak sahibince, 1887 (% 29)'ü müstecir tarafından işlenmekteydi. Karaosmanoğlu Mehmed Sadık Bey tarafından gayrimezru olarak kiraya verilen tarla ise yukarıda da belirtildiği gibi 2160 dönüm (% 33)'dü. Mehmed Sadık Bey'in topraklarından 1400 dönümü ise tarım için uygun olmadığından ekilmeyip, çiftliğin hayvanları için otlak olarak kullanılmaktaydı. Görüldüğü gibi, köy sakinleri % 29 oranında toprağı kiracı olarak işlemekteydiler. Toprağı kiracı olarak kullanmanın yanı sıra köy halkının bir kısmı ortakçılık ilişkileri içinde de bulunmaktaydı. Köy halkından 15 kişi sahibi olduğu ya da kiraladığı tarlayı ortakçı ile birlikte işlemekteydi. Bu kişilerin ortak sayısı ise 23'e ulaşmaktaydı. Ortakçıların büyük bir kısmı yine Mütevelli çiftliği halkından olmakla beraber, aralarında Manisa'da ikamet etmekte olanlar da bulunmaktaydı. Toprağı ortakçı ile işleyenlerden 12'si ziraat erbabı, 1'i bakkal, 1'i ırgat ve 1'i meyhaneci idi. Ortakçı ile işlenen tarlaların miktarı 15 dönümden 150 dönüme kadar

değişmekteydi. Ortakçı ile işlenen en düşük tarla miktarı olarak görülen 15 dönümlük tarlanın kiracısı olan Zaharya oğlu Panayot, kardeşi olan Bakkal Nikola'nın kiraladığı 80 dönümlük tarlayı ortakçı olarak işlemekteydi. Kendisi de kiracı olduğu 15 dönümlük tarlayı Bakkal Bayındırlı Yorgi ile ortak olarak ekmekteydi. Ortakçı ile işlenen tarla büyüklükleri genellikle 80-100 dönüm arasında yoğunlaşmaktadır. Tek başına ya da ortakla işlenen tarla büyüklükleri de 10 dönümle 195 dönüm arasında değişmekteydi. Köy halkından 14 kişi 10-ile 40 dönüm arası, 9 kişi 41-80 dönüm arası, 9 kişi ise 81-195 dönüm arası büyüklükteki tarlaları ekmekteydi. Burada en fazla toprak işleyen kişi ise 776 dönüm ile Mehmed Sadık Bey'di.

Tablo: Tarla büyüklükleri

1-40 dönüm	41-80 dönüm	81-200 dönüm
14 kişi	9 kişi	9 kişi
% 43.75	% 28.12	% 28.12

Üretim

Mütevelli Çiftliğinde buğday ve arpa en çok üretimi yapılan ürünlerdi. Bunlardan başka burçak, susam, nohut, darı ve pamuk üretimi de görülmekteydi.

Mütevelli Çiftliği Ürünler ve Âşar																
Hane	No	Hinta		Şair		Burçak		Sisam		Nohud		Darı		Koza		Yekun (Kr)
		Çeki (Kile)	Kr.	Çeki (Kile)	Kr	Çeki (Kile)	Kr	Çeki (Kile)	Kr	Çeki (Kile)	Kr	Çeki (Kile)	Kr	Kıyye	Kr	
1	1	88	792	103	412	5	45									1249
2	2	55	440	29	116	5,5	50									607,5
5	5	34,5	276	113	450	3	21									747
6	11	57	456	94,5	378			2	40							874
7	12	4,5	36	3	12											48
8	13	37,5	300	69	276	3	21			1	8			8	15	630
9	16	25,5	192	16	64	1,5	11			1	8			8	15	289,5
10	21	16,5	132	63	202									40	75	459
12	25	30	240	24	96			0,25	5					36	68	408,5
21	37	40,5	324	22,5	90							5	25	2	3,8	442,75
22	39	37,5	150													150
25	42	40,5	324	102	408	2	14			1	8	5	25			779
26	44	45	360	66	264											624
27	49	45	360	30	120											480
28	51	30	240	41	164	4,5	32									435,5
29	53	75	600													600
30	56	22,5	180	15	60	7	2	10				15	75			332
34	62	12	96	45	180					4	36					312
35	64	19,5	156													156
43	75	99	892	120	481			4	80			5	25	40	75	1452
44	77	90	720	114	456							21	105			1281
46	81	330	264	15	60											324
47	83	27	216	58	232	6	42									490
49	89	25,5	204	15	60											264
57	100	3	24	18	72	1,5	11					3	15			121,5
58	101	27	216													216
62	106	78	624	97,5	392			1	20			6	30			1066
TOPLAM		1395,5	8814	1273	5045	32	252	9,25	155	7	60	60	300	134	251	14838,25

Buna göre Mütevelli Çiftliğindeki üretim miktarını şöyle saptamak olanaklıdır¹⁵:

Buğday	Arpa	Burçak	Susam	Nohud	Darı	Pamuk
12.686 kile	11.572 kile	291 kile	86 kile	545 kile	545 kile	1218 kıyye
325,39 ton	296,8 ton	7,46 ton	2,205 ton	13,98 tn	13,98 ton	1,55 ton

Halkın gelir durumu

Tarım ve hayvancılık ile geçimlerini sağlayan Mütevelli Çiftliği halkının gelir durumunda, mülk sahibi ya da kiracı olarak toprağı işle-

¹⁵ Tarım ürünlerinden alınan âşar vergisi oranının % 11 olarak uygulandığı anlaşılmaktadır.

yenler ile tarım işçisi olarak çalışanlar arasında fark görülmektedir. Erbab-ı ziraat olarak sınıflandırılmış bulunan toprak sahibi ya da kiracılar genellikle 1.000 ile 10.000 kuruş arasında bir gelir elde etmekteydiler. Irgat, adi hizmetkar, harmanacı gibi tarım işlerinin gelir düzeyleri ise erbab-ı ziraate göre daha düşüktü. Irgatların genel olarak yıllık kazançları 400-750 kuruş arasında değişmekteydi.

Tablo: Mütevelli ahalisinin gelir düzeyleri

0	1.000 kr.a kadar	1.000-5.000kr	5.000-10.000kr	10.000kr.un üstü
9kişi	33 kişi	28 kişi	3 kişi	1 kişi
%12	%45	%38	%4	%1

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, Mütevelli halkının büyük bir çoğunluğunun gelir düzeyi, 1.000 kuruşun altındadır. Halkın % 45'i gibi köy halkının neredeyse yarısını oluşturan bu gelir diliminde yer alanlar, yukarıda da belirtildiği gibi daha çok tarım işçilerinden oluşmaktadır. Bunlara sığırtmacı gibi hayvancılık alanında ücretli çalışanlar da dahildir. 1.000-5.000 kuruş arasında bir gelire sahip olan kişiler ise yine belirtildiği gibi toprağı doğrudan işleyenlerdir. Bu arada, halkın gelirleri hesaplanırken, ortak olarak elde ettikleri gelirin de kazançlarına eklendiğini belirtmek gerekir. Öte yandan hiç geliri olmayanların büyük bir bölümü aile içinde üretime katkıda bulunanlardır. Bunlar genellikle, babalarının evinde oturan ve onun arazisinde çalışan genç ve bekar erkekler olmalıdır. Aralarında yaşlılık ve sakatlıkları dolayısıyla iş göremeyip yardımlarla geçimini sağlayanlar da vardır.

Koldere Çiftliği

1531'deki tahrire göre, kendisine tabi olan Namazoğlu mezraası ile birlikte Manisa İvaz Paşa Camisi'nin vakıflarından olan köy, 9 çiftliklik tarım topraklarına sahipti¹⁶. XVII. yüzyılda Koldere'yi de kapsayan Kuru-ı Cebel-i Manisa Mukataası, İvaz Paşa'nın soyundan gelen Hassa silahşorlarından Halil Ağa ve ortaklarının malikane olarak tasarrufu altındaydı. Ancak Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa, Saruhan mütesellimliği sırasında, iltizamını elde ettiği bu mukataa toprakları üzerinde denetim kurmuştu¹⁷. Koldere Çiftliği, Hacı Mustafa Ağa'dan sonra oğlu Polad Mehmed Ağa'ya¹⁸ ve temettuat sayımının yapıldığı 1844-45

¹⁶ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara, 1989, 98, 173.

¹⁷ Nagata, *Tarihte Aydınlar*, s. 64-68.

¹⁸ Nagata, a.g.e., s. 107, not 74.

yıllarında da Polad Mehmed Ağa'nın torunu olan Mehmed Sadık Bey'e miras yoluyla geçmiş olmalıdır¹⁹. Koldere Çiftliği'nin temettuat defterine göre Mehmed Sadık Bey'in bu çiftlikte, gayrimezru olarak kiraya verdiği 6500 dönüm ve tarıma elverişli olmadığından dört-beş yılda bir ekilen 1500 dönüm araziye sahipti.

Meslekler ve gelir durumu

Koldere köyünü Rum nüfus oluşturmaktaydı. Çoğunluğu oluşturan Rumlardan başka, Mehmed Sadık Bey'in azatlı hizmetkârı Ahmed b. Abdullah ile onun iki oğlu ve Mehmed Sadık Bey'in bir diğer hizmetlisi Ali b. Veli bulunmaktaydı. 197 hanelik köyün, yaklaşık olarak 985 kişilik bir nüfusu barındırdığı hesaplanmaktadır. Bu hesapta, babalarıyla aynı evi paylaşan, ancak temettuat sayımında isimleri görülenler, hane halkı olarak yer almaktadırlar.

Koldere'de halkın büyük bir kesimi tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Toprağı mülk sahibi ya da kiracı olarak işleyenlerin oluşturduğu anlaşılabilir erbab-ı ziraat 73 kişi, hayvancılıkla uğraşan koyun sürüsü sahibi ya da kiracısı olan çobanların sayısı ise 34 kişidir. Bunların dışında tarım işçisi olan rençber ve ırgatlar gelmektedir ki bunların sayısı da toplam olarak 43 kişidir. Yine hayvancılık alanında ücretli kesimi oluşturan sığırtmaçların sayısı da 2'dir. Bunların dışında Koldere'de çeşitli esnaf gruplarından kimseler de bulunmaktadır. Bu da çiftlikte iş bölümü organizasyonunun olduğunu göstermektedir. Bunlar bakkal, berber, çulha, terzi gibi üretim, ticaret ve hizmet alanlarında çalışan kimselerdir. Koldere'de bir kişi de ticaretle uğraşmaktadır. Köyde Mehmed Sadık Bey'in sahibi olduğu 8 dükkan muhtemelen bu esnaf tarafından kullanılmaktadır. Mehmed Sadık Bey bu dükkanları yıllık 2250 kuruşa kiraya vermiştir.

Koldere Çiftliği köyünde halkın uğraştığı meslekler ve sayıları topluca şöyledir:

Abacı 1, ağıl kahyası 1, ağıl miçusu 1, alil 1, amelmande 4, ashab-ı çiftlik 1, babası veya kardeşleri işiyle uğraşanlar 22, bahçevan 2, bakkal 2, berber 1, çoban 34, çulha 4, terzi 1, erbab-ı ticaret 1, erbab-ı ziraat 73, harmanacı 2, hizmetkâr 12, ırgat 39 meyhaneci 1, muallim 2, papuççu 1, papas 1, rençber 4, sail 1, sığırtmaç 2, suyolcu 1, yetim 2.

¹⁹ ML.VRD.TMT, 2272.

Tablo: Koldere ahalisinin gelir düzeyleri

0	1.000 kr.a kadar	1.000-5.000 kr	5.000-10.000 kr	10.000 kr.un üstü
34 kişi	97 kişi	84 kişi	6 kişi	3 kişi
%15	%43	% 38	% 3	% 1

Koldere Çiftliği halkının gelir düzeyleri de görüldüğü gibi, Müt-evelli Çiftliğindekilerle benzer oranlar göstermektedir. Burada da halkın büyük bir çoğunluğunun geliri 1.000 kuruşun altındadır. 5.000-10.000 kuruş arasında gelire sahip olanlar ise % 38 oranındadır. Daha üst gelir düzeyleri olan 5.000-10.000 kuruş arası ve 10.000 kuruşun üstünde gelire sahip olanların sayısı ise toplam olarak 9 kişidir. Hiçbir gelire sahip olmayanların sayısı ise 34 kişiyle % 15 oranındadır. Bunlar da, iş göremeyenler, sakatlar ve yetimlerin yanında aile işletmelerinde çalışanlardan oluşmaktadır.

Toprak Kullanımı ve Üretim İlişkileri

Koldere Çiftliği'nde Karaosmanoğlu Mehmed Sadık Bey en çok toprağa sahip görünmektedir. Mehmed Sadık Bey'in toplam olarak 8.000 dönüm tarla ve 1.000 dönüm merası bulunmaktadır. Ancak bu araziden 6.500 dönüm tarla Mehmed Sadık Bey tarafından gayrimenzru olarak kiraya verilmektedir. Bu tarladan elde ettiği yıllık kira 9.750 kuruştur. 1.500 dönüm arazi ise tarım yapmaya elverişli değildir, ancak dört-beş yılda bir ekilmektedir.

Köy halkının ekip biçtiği araziye gelince: Köy halkı % 3'lük bir oranda kendi topraklarını ekip biçmektedir. Ancak bu çok küçük bir orandır. Halk % 45 oranında ektiği arazi üzerinde kiracı durumundadır. Bu da 7171 dönüm tarla etmektedir. Kiraya verilen tarla ise 6560 dönüm, yani % 42 lik bir bölümdür ki bunun da 6.500 dönümlük bölümü Mehmed Sadık Bey'e aittir. Köy halkının kiraya verdiği tarla ancak 60 dönümdür.

Koldere halkının işledikleri toplam arazi büyüklüklerine gelince:

1-40 dönüm	41-80 dönüm	81-150 dönüm	1000 dönüm üstü
41 kişi	24 kişi	30 kişi	1 kişi
% 43	% 25	% 31	% 1

Koldere halkı sahibi olduğu ya da kiraladığı toprakları işlerken ortaklık ilişkilerinden de yararlanmaktadır. 39 kişi 44 ortakla tarlasını ekmektedir. Tarlasını ortakla işleyenlerin 28'i erbab-ı ziraat, 5'i ırgat,

1'i rençber, 2'si hizmetkâr, 1'i ağıl kahyası, 1'i çoban, 1'i bakkal, 1'i su-yolcu ve 1'i de yetimdir. Ortaklarının 22'si Koldere'de oturmaktadır. Diğerleri ise çoğunlukla Manisa'dandır. Çevre köyler olan Çobanisa ve Harmandalı'dan ortaklar da vardır.

Hayvancılık

Tarımın yanında Koldere halkının uğraş verdiği alanlardan biri de hayvancılıktır. Köyde çok sayıda kişi hayvancılıkla uğraşmaktadır. Koldere Çiftliği'nin yer aldığı Koru-yı Cebel-i Manisa²⁰ öteden beri hayvanlar için otlak olarak kullanılmaktaydı. Çiftliklerin oluşum sürecinde Karaosmanoğullarının mülkiyetine geçmiş olmasına, zamanla yerleşim yeri haline gelmesine ve tarım yapılmasına karşın yine de otlak özelliğini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Koldere'nin temettuat defterinde Mehmed Sadık Bey'in mülkiyetinde 1000 dönümlük arazi mera olarak görülmektedir. Bu mera defterde "ağıl-ı mezkura mahsus mera" olarak belirtilmektedir.

Koldere halkından hayvancılıkla uğraşanların sayısı 39'dur. Bunların meslek gruplarına dağılımı ise şöyledir: Çoba 32, ağıl kahyası 1, ağıl micusu 1, erbab-ı ziraat 1, ashab-ı çiftlik 1, harmancı 2, yetim (bunun babası çoban) 1. Ashab-ı çiftlik'in açılımını yapacak olursak bu kişi Mehmed Sadık Bey'dir. Mehmed Sadık Bey'in sahibi olduğu 688 baş koyunu demirbaş olarak kiraya verdiği görülmektedir²¹. Buna karşılık aldığı yıllık kira ise 3440 kuruştur.

Hayvancılıkla uğraşan çoban ve ağıl kahyası gibi meslek gruplarının sahip oldukları küçükbaş hayvan sayılarına gelince: Mülk olan sağman koyun 1701, erkek koyun 1022, kuzu 1008, kiraya verilen koyun 867, isticar olunan sağman koyun 30, erkek koyun 20, kıst tarikiyle isticar olunan sağman koyun 938, erkek koyun 733. Bir baş sağman koyundan elde edilen yıllık gelir 12 kuruş, erkek koyundan ise 4 kuruştur.

Köy halkı koyunların dışında çeşitli hizmet hayvanlarına da sahiptir. Süt elde edilen inek ve mandalar, çift sürmede kullanılan öküzler dışında daha başka hayvanlara da sahiptirler. Düğe, dana, kısarak, tay, bargir, merkep, tosun, malak bu hayvanların başlıcalarıdır.

²⁰ Nagata, *Tarihte Ayânlar*, s. 66-67.

²¹ *ML.VRD.TMT.* 2272, s. 34.

Üretim

Koldere'de XVI. yüzyılda Koldere'de 9 çiftlik yerde buğday, arpa ve burçak yetiştirildiğini, bağcılığın olduğunu Emecen kaydetmektedir²². XIX. yüzyılda bunlara pamuk, nohud, bakla ve darı eklenmiştir. Bazı tarlalarda küçük miktarlarda bostan yetiştirildiği de "bedel-i öşri bostan" kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bağcılık ise XIX. yüzyıl ortalarında Koldere'de ortadan kalkmıştır denilebilir, çünkü halkın sahibi ya da kiracısı olduğu bağların kaydına rastlanmamıştır.

Köyde elde edilen ürünlerden elde edilen âşar vergisi miktar ve kuruş olarak toplamları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. (Her hanenin ödediği âşarı gösteren ayrıntılı bir tablo yer darlığı nedeniyle verilememiştir.)

Tablo: Âşar miktarı

Hinta		Şair		Koza		Burçak		Nohud		Bakla		Darı		Bedel-i öşri Bostan
Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	Kıyye	Kuruş	Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	
3689	29167	1881	7448	821,8	1504	151	1103	4	37	293	1460	39,5	197,5	44,5

Âşar gelirinden hareketle köyde ne miktarda üretim yapıldığını hesaplamak da mümkündür. Âşar vergisi Koldere'de de %11 üzerinden hesaplanmaktadır. Şöyle ki örneğin 1. Hane 1 Numarada kayıtlı olan Acı Apostol v. Yorgaki'nin 80 dönüm mülk, 25 dönüm kiracı olmak üzere toplam 105 dönüm tarladan 1260 yılında elde etmiş olduğu hasılat 6750 kuruş, ödediği âşar vergisi ise 750 kuruştur ki bu da oransal olarak % 11'dir. Örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Bu durumda Koldere Çiftliği köyünde üretim miktarları şöyle hesaplanabilir:

Tablo: Üretim miktarı

Buğday	Arpa	Pamuk	Burçak	Nohud	Bakla	Darı
33.536 kile	17.100 kile	7.471 kıyye	1.372,8 kile	36 kile	2.663 kile	359 kile
860,1984 ton	43861,5 ton	9,563 ton	35,2123 ton	897,75 kg	68,30 ton	9,20 ton

Birunviran (Burunören) Çiftliği

Ataullah Ağa'nın kardeşi Ahmed Ağa'nın oğlu olan Hacı Hüseyin Ağa'ya ait olan Burunören Çiftliği, Hüseyin Ağa'nın ardında oğul bırakmadan ölmesinden sonra diğer muhalefatıyla birlikte satışa çık-

²² Emecen, *Manisa Kazası*, s. 173.

rıldığında kardeşi Mustafa Ağa tarafından satın alınmış, ancak Mustafa Ağa parasını ödeyemediğinden müzayede ile satılmış ve Karaağaçlı Çiftliği ile birlikte Mehmed Sadık Bey'in eline geçmişti²³. Burunviran köyü, XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde de yer almaktaydı. 1531 tahririnde köy, 8 hane ve 4 mücerreden oluşan bir nüfusa sahipti ve Kasablı ve Kum köyleri de bağlı idi. 1575'te ise bu iki köy "mezraa" olarak yine Burunviran'a bağlı görünmektedir²⁴. Köy, Karaosmanoğlu Çiftliği haline gelmezden önce, XVIII. yüzyılda Karaosmanoğlu Ataullah Ağa'nın iltizam hakkını aldığı köyler arasında bulunmaktaydı²⁵. Burunören böylece Karaosmanoğullarının iltizam hakkını elde ettiği köyleri çiftliğe dönüşmesiyle çiftlik haline gelmiştir. Temettuat sayımının yapıldığı 1261 (1844-45) yılında Birunviran Çiftliği'nde Mehmed Sadık Bey ve annesi Şemsi Hatun'a ait arazi bulunmaktaydı. Mehmed Sadık Bey köyde toplam olarak 4640 dönüm araziye sahipti. Şemsi Hatun'un ise 550 dönüm merası bulunmaktaydı.

Nüfus, Meslek ve Gelir Durumları

Köy, Müslüman ve Rum nüfusa sahipti. Köy Müslüman 4, Rum 13 hane olmak üzere toplam 17 haneden oluşmaktaydı. Tek başlarına kaydedilmiş 7 çoban da bu hanelere eklenmelidir. Buna göre köyün nüfusu yaklaşık olarak 92'dir.

Burunören'de bir iş ya da gelire sahip olan kişi sayısı ise 29'dur. Bunların meslek gruplarına ve dağılımı ise şöyledir: Babasının işleriyle uğraşanlar 1, bahçevan 1, çoban 7, çoban hizmetkârı 1, erbab-ı ziraat 11, hizmetkâr 3, ırgat 2, yetim 3. Burunören'de başlıca geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olduğu bu meslek dağılımından anlaşılmaktadır. Çoban ve erbab-ı ziraat gibi tarım ve hayvancılıkla uğraşanların yanında köydeki diğer kişilerin hemen tamamının bu alanlarda işçi (ücretli) olarak çalıştığı görülmektedir.

Tablo: Gelir durumu

0	1.000 kr .kadar	1.000-5.000kr	5.000-10.000kr	10.000 kr.un üstü
1 kişi	19 kişi	10 kişi	0 kişi	1 kişi
%3	% 62	% 32	% 0	%3

²³ Nagata, *Tarihte Âyânlar*, s. 109.

²⁴ Emecen, *Manisa Kazası*, s. 167.

²⁵ Nagata, *Tarihte Âyânlar*, s. 67.

Köy halkının gelir düzeyine bakıldığında en yüksek oran, 1000 kuruşa kadar gelire sahip olanlarda görülmektedir. Bunu, 1.000 kuruşla 5.000 kuruş arasında gelire sahip olanlar izlemektedir. 1 kişi ise 10.000 kuruşun üzerinde gelir elde etmektedir ki, o da Burunören'de geniş araziye sahip olan Karaosmanoğlu Mehmed Sadık Bey'dir. Buradan hareketle köy halkının genellikle düşük gelire sahip oldukları söylenebilir.

Toprak Kullanımı ve Üretim İlişkileri

Burunören'de tarımla uğraşan kişi sayısı 12'dir. Bunlar, meslek gruplarına göre sınıflandırılırsa, ashab-ı çiftlik olarak nitelenen Karaosmanoğlu Mehmed Sadık Bey, erbab-ı ziraatten 9 kişi ve irtibat 2 kişi olarak görülmektedir. Burunören halkından tarımla geçinenlerin tamamı kiracı durumundadır. Yine köy halkından erbab-ı ziraatten iki kişi geçimlerini ortaklıklarından elde etmektedirler. Üç kişi ise tarlasını ortak ile ekmektedir. Bu durumda ortaklardan biri köy dışındadır.

Köy halkının işlemekte oldukları tarlalar 15 ile 120 dönüm arasında değişmektedir. Böylece gelir düzeylerinde görülen düşüklük ile işledikleri tarla büyüklükleri arasında bir doğru orantı kurulabilir. Köyün genellikle toprak sahibi olmayan, kiracı ve ortakçı olarak geçimlerini sağlayan insanlardan oluştuğu söylenebilir.

Mülk	Müstecir	Kiraya verilen	Gayrimenzru
1150 dönüm	680 dönüm	990 dönüm	1176 dönüm
%29	%17	%25	%29

Burunören'deki toprak tasarrufu şekillerine bakıldığında mülk tarlalar % 29 luk bir oranla 1150 dönümdür. Ancak bu tarla tamamıyla Karaosmanoğlu Mehmed Sadık Bey'e aittir. Yine kiraya verilen 990 dönüm ve gayrimenzru 1176 dönüm tarla da onundur. Köy halkı ise müstecir olarak toplam 680 dönüm tarla işlemektedir.

Tablo: Tarla büyüklükleri

1-40 dönüm	41-80 dönüm	81-150 dönüm
3 kişi	5 kişi	3 kişi
%27	%46	%27

Üretim

XVI. yüzyılda Burunören ve ona bağlı mezraalarda buğday, arpa, burçak, yulaf, nohud, pamuk, pirinç, darı, susam, soğan ve bostan gibi ürünler yetiştirilmekteydi. Bunların yanında kendir ve palamut da elde edilmekte, bağcılık ve arıcılık da yapılmaktaydı. Ancak XIX. yüzyılda bu ürün çeşitlerinde bir azalma olduğu görülmektedir. Temettuat defterindeki âşar kayıtlarından anlaşıldığına göre bu dönemde Burunören'de buğday, arpa, susam, pamuk, bakla, börülce, burçak ve bostan gibi ürünler yetiştirilmektedir. Köy halkından 1 kişi arıcılık faaliyeti göstermektedir. Bunun dışında kendir ve palamut gibi ürünler artık elde edilememektedir. Köyde bağ da bulunmamaktadır.

Tablo: Âşar miktarı

Hinta		Şair		Susam		Koza		Bakla		Börülce		Burçak	
Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	Kıyye	Kuruş	Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş
452	3502	155	616	8	162,5	69	129	2	12	0,5	4	22	169

Buna göre % 11'lik âşar oranına göre Burunören'deki üretim miktarı şöyle hesaplanabilir:

Tablo: Üretim miktarı

Hinta	Şair	Susam	Koza	Bakla	Börülce	Burçak
4109 kile	1409 kile	72 kile	627 kıyye	18 kile	4.5 kile	200 kile
105,395 ton	36,140 ton	1,846 ton	802,56 kg	461,7 kg	115,4 kg	5.110 kg

Hayvancılık

Köydeki arazilerden bir kısmı hayvancılık için ayrılmıştı. Mehmed Sadık Bey'e ait "tokat ve çiftlik hayvanlarına mahsus mera" 2500 dönümdü. Ayrıca annesi Şemsi Hatun'un da 550 dönüm merası bulunmaktaydı. Şemsi Hatun yıllık 3.665 kuruşa kiraya verdiği 733 baş sağman koyuna da sahipti. Mehmed Sadık Bey çiftliğinde at yetiştiriciliğiyle uğraşmaktaydı. Toplam 25 kısırak ve 5 tay bunu göstermektedir. Atın yanında büyükbaş hayvan yetiştiriciliği de yapmaktaydı. Temettuat defterinde sahip olduğu 45 camusun altına "sağılmayıp mahsulü olduğu" şeklinde not düşülmüştü. Aynı şekilde 42 kara sığır ineğinin altında da "dölllerinden mahsul aldığı" şerhi yer almaktadır. Mehmed Sadık Bey' ait olan hayvan varlığı topluca şöyledir: Ana camus 45, camus düğesi 17, erkek manda danası 50, kara sığır ineği 42, inek düğesi 24 tosun 16, inek danası 14, kısırak 18, sagir kısırak 7, tay 5.

Burunören köyünde geçimini hayvancılıkla sağlayan 7 çoban bulunmaktaydı. Bu çobanların, kiraladıkları toplam 70 baş sağman koyun, mülk olarak 230 baş sağman, 20 baş erkek koyun ve 20 kuzuları vardı. Kiralanan koyunlardan koyun başına elde edilen yıllık hasılat 10 kuruş, mülk koyunlardan ise 12 kuruştı. Erkek koyunlardan ise 4 kuruş yıllık hasılat elde edilebiliyordu. Çobanların çobanlıktan elde ettikleri gelir de yıllık 400 kuruştı.

Burunören'de çobanların koyunlardan başka, geçimini tarımdan sağlayanların hayvanları da mevcuttu. Bunlar, tarlalarını sürmekte yararlandıkları öküz ve çift mandalarından başka, süt elde etmek için besledikleri hayvanlara da sahiptiler. 1 sağman mandanın yıllık süt hasılatı 100 kuruş, 1 ineğin ise 50 kuruştı. Köy halkının sahip oldukları hayvanlar ise şöyledir: Öküz 29, manda 7, bargir 2, merkep 7, erkek sığır 2, kısrağ 8, sagir kısrağ 1, erkek malak 3, sağman manda 5, manda düğesi 1, sağman inek 13, d. inek 13, inek düğesi 6, tosun 1, inek danası 12.

Harbendelü (Harmandalı) Çiftliği

Bir Türkmen cemaati olan Harmandalı (ya da belgelerde geçtiği üzere Harbendelü) adını taşıyan bu çiftliğin nasıl oluştuğu konusunda bir bilgi edinilememiştir. XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde köyler arasında adı geçmemektedir. Ancak XIX. yüzyıl başlarına ait avarız defterlerinde çiftlik adı altında yer alan köyler arasında bu isimli bir çiftliğin bulunduğu belirtilmektedir²⁶. Harbendelü cemaatinin adını taşımasına karşın, temettuat defterinin verilerine göre başka çiftliklerde örneği görüldüğü gibi bu çiftlik köyünde iskan edilmiş aşiret üyeleri de bulunmamaktadır. Bu deftere göre köy tamamen bir Rum köyüdür²⁷.

Temettuat sayımının yapıldığı 1844-45 yıllarında Harbendelü Çiftliği'ndeki Karaosmanoğullarına ait arazi Yetim Ahmed Ağa zade Mehmed İzzet Efendi'ye ait görünmektedir. Ancak İzzet Efendi defterdeki kayıtlara göre köyde değil, Manisa'da ikamet etmektedir. Babası Yetim Ahmed Ağa, Kara Mütesellim Mehmed Ağa'nın oğlu olup, kendisine Atçalı Kel Mehmed isyanını bastırmadaki başarısı üzerine kapıcıbaşılık rütbesi ve Aydın muhassıllığı verilmiştir²⁸. Yetim Ahmed

²⁶ Nagata, *Tarihte Âyânlar*, s. 97 (Hicri 1249 yılına ait tevzi defterinin arkasındaki avarızhanelerin listesinde bu adı taşıyan bir çiftlik veya köye rastlanamamıştır. *MŞS 270*, s. 9-11).

²⁷ *ML.VRD.TMT*, 2285.

²⁸ Nagata, *Tarihte Âyânlar*, s. 53.

Ağa'nın iki oğlu, bir kızı bulunmaktadır. Oğullarından biri olan Mehmed İzzet Efendi'nin Harnebdelü ve Hamza Beylü çiftliklerinde arazisi bulunmaktadır. Hüseyin Efendi ise Yazıcı Çullusu Çiftliği'nin sahibidir.

Nüfus, Meslek ve Gelir Durumu

Harbendelü Çiftliği köyü, 44 haneden oluşmaktadır. Bundan başka, aynı hane içinde mütemekkin olmakla birlikte bir gelire sahip olan oğullar da deftere kaydedilmişlerdir. Bunların sayısı 3'tür. 40 nolu hanede kayıtlı olan sığirtmaç Todori v. Dimitri'nin Çavuşoğlu Çiftliği'ne gittiği anlaşılmaktadır. Tarım işçisi (hizmetkâr) olarak çalışmaktadırlar. Buna göre köyün nüfusu yaklaşık 220 olarak hesaplanabilir.

Harbendelü halkı, diğer çiftliklerde de görüldüğü gibi çoğunlukla tarım ve hayvancılık alanlarında çalışmaktadır. Genellikle bağımsız küçük toprak sahibi ya da kiracıları işaret ettiği anlaşılan erbab-ı ziraatin yanında tarımda ücretli olarak çalışan ırgat ve hizmetkarlar da yer almaktadır. Sahibi oldukları ya da kiraladıkları koyunlardan gelir elde eden çobanlar (ücret karşılığı çobanlık yapanlar da bulunmaktadır) ve ücretli işçi sayılabilecek sığirtmaçlar hayvancılık alanında uğraş vermektedirler.

Harbendelü halkının mesleklere dağılımı ise şöyledir: Adi hizmetkâr 1, çoban 7, erbab-ı ziraat 16, hizmetkâr 11, ırgat 5, kiracı 1, rençber 3, sığirtmaç 1, yetim 2. Yukarıda da belirtildiği gibi, halkın geçimlerini tarım ya da hayvancılıktan sağladıkları anlaşılmaktadır. Küçük sayılabilecek bir çiftlik köyü olan Harbendelü'de daha büyük çiftlik köylerinde görülen meslek çeşitliliği ve esnaf grupları yoktur. Yalnız 8. hanede erbab-ı ziraat olarak kayıtlı olan Meyhaneci Acı Radu v. Atanaş'ın eskiden meyhanecilikle uğraştığı, adından ve üzerine kayıtlı 1 kıta muattal meyhaneden anlaşılmaktadır.

Halkın yıllık kazançlarına bakıldığında, köyün genellikle düşük gelir gruplarından oluştuğu görülmektedir. Köy halkının % 70'inin elde ettiği yıllık gelir, 1.000 kuruşun altındadır. Köyde 5.000 kuruşun üzerinde gelir elde eden tek kişi Karaosmanoğlu İzzet Efendi'dir. Onun geliri de 8.250 kuruştur.

Tablo: Gelir düzeyi

0-1000 kr. ~	1.00-5.000 kr	5.000 kr üstü
33 kişi	13 kişi	1 kişi
%70	%28	%2

Toprak Tasarrufu ve Arazi Büyüklükleri

Harbendeli Çiftliği'nde de köylülerin büyük bir çoğunluğu işledikleri tarlalarda kiracı durumundadır. Köyde tarım yapılan arazinin yalnızca % 6'lık bir bölümü mülk topraklardır. % 43 oranında müstecir (kiracı), % 51 oranında ise kiraya verilen tarladır. Burada kiralanan 1800 dönümlük tarlanın tamamının İzzet Efendi'ye ait olduğunu belirtmek gerekir. İzzet Efendi'nin kiraya verdiği tarla hariç tutulduğunda köy halkının işlemekte olduğu toplam 1705 dönüm tarlanın 215 (% 13) dönümü kendi mülkleridir. Harbendeli halkı 1490 (% 87) dönüm tarlayı ise kiracı olarak ekmektedirler.

Mülk	Müstecir	Kiraya verilen
215 dönüm	1490 dönüm	1800 dönüm
% 6	% 43	% 51

Köylülerin ekmekte oldukları tarla büyüklüklerine gelince: Harbendeli halkının tarlalarının büyüklükleri 40 dönüme kadar olan ve 80 dönümden 150 dönüme kadar olan dilimlerde yoğunlaşmaktadır.

Tablo: Tarla büyüklükleri

1-40 dönüm	41-80 dönüm	81-150 dönüm	150 dönüm üstü
12 kişi	5 kişi	8 kişi	2 kişi
% 44.5	% 18.5	%29.6	% 7.4

Harbendeli'de köylüler arasında ortaklık ilişkileri bulunmamaktadır. Tarlasını ortak ile birlikte eken kimse yoktur. Ancak Harbendeli Çiftliği'nden Çalık Yorgaki'nin Müteveli Çiftliği'nden Harmandalı Todoraki v. Panayot ile ortaklık ilişkisi içinde olduğu saptanmıştır. Çalık Yorgaki'nin bu ortaklığından elde ettiği gelir 354 kuruştur.

Tarımsal Üretim

Harbendeli'de üretilen başlıca ürünler, buğday, arpa, darı, bakla, nohud, pamuk ve bostandır.

Tablo: Aşar miktarı

Hinta		Şair		Darı		Koza		Bakla		Nohud		Bostan
Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	Kıyye	Kuruş	Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	
109	981	571	2288	16	82,5	30	55,75	190	900	0,5	4,5	30

Köyden elde edilen âşar miktarından yola çıkarak, köyde tarımsal üretim miktarları şöyle hesaplanabilir:

Buğday	Arpa	Darı	Bakla	Nohud	Pamuk
991 kile	5191 kile	145.5 kile	1727 kile	4,5 kile	272,7 kıyye
25,419 ton	133,149 ton	3,732 ton	44,297 ton	115 kg	349 kg

Köy halkının ekmekte oldukları tarla miktarının sınırlı oluşu, köyden elde edilen ürünün de görece olarak fazla olmamasına neden olmuştur. Fakat, toplam olarak benzer miktarda tarlayı işlemekte olan Burunören Çiftliği'yle karşılaştırıldığında, üretim miktarı daha düşüktür.

Hayvancılık

Harbendeli köyünde hayvancılıkla uğraşan 7 çoban bulunmaktadır. Sığırtmaç olan Todori v. Dimitri ise Çavuşoğlu'na gitmişti. Köyde hayvancılığa konu olan koyunların toplam sayısı 1134'tür. Buna 120 kuzuyu da eklemek gerekir. Bu koyun varlığından 790'ı sahipleri tarafından kiraya verilmiştir. Bu kişilerin meslekleri hayvancılık ile ilgili değildir. Bunların başında Karaosmanoğlu İzzet Efendi gelmektedir ki 450 sağman koyunu yıllık 2250 kuruşa kiraya vermiştir. Diğerleri de tarımla geçimini sağlayan kimselerdir. Bunlar, Meyhaneci Acı Radu v. Atanaş, Metor (Meyhaneci'nin kardeşi, ırgat) ve Meyhaneci Çakır'ın yetimleri olan Panayot ve Kostandi. Yıllık kiralardan yola çıkılarak hesap yapıldığında 1 baş sağman koyunun yıllık kirasının 5 kuruş olduğu görülmektedir.

Hayvancılıkla uğraşanların yanı sıra, tarımla geçinenlerin de hayvan varlıklarına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bunların en başında tarla sürmekte yararlanan çift hayvanları gelmektedir. Tarımla uğraşan hemen herkesin bir çift öküzü sahipleri tarafından görülmektedir. Tarla büyüklüğüne göre bu sayı artabilmekte, 3 çifte kadar çıkabilmektedir. Bunun yanında sütünden yararlanan sağman inek ve camuslar da bulunmaktadır. Köyde çok sayıda at da bulunmaktadır. Özellikle kısırak sayısının 66 gibi yüksek bir rakam olması köyde at yetiştiriciliğiyle uğraşıldığını göstermektedir.

Köyün toplam hayvan varlığı şöyledir: Öküz 45, manda 3, bargir 13, merkep 24, kısırak 66, tay 25, camus 6, s. camus 5, malak 3, s. inek 10, inek 11, buzağı 9, düğe 9, tosun 16, dana 2, deve 1.

Hamzabeylü

Hamzabeylü köyünün tarihi Saruhanoğulları dönemine kadar gitmektedir. 1531 tahririnde 7 hane 2 mücerred nüfusu barındıran, 4 çiftlik toprak bulunan Hamzabeylü köyü, Manisa kazasının Yengi nahiyesinde yer almaktaydı. Köyün nüfusu ve ekilen arazi ve tarımsal üretiminde 1575'te artış görülmekteydi²⁹. Köy, XVII. yüzyılda harap bir hale gelmişti³⁰. Ancak Nagata'nın değerlendirmesine göre, Hamzabeylü köyünün de yer aldığı bölgede köy halkı tarafından ekilebilenden çok daha fazla toprak bulunmaktaydı. Bu durum çiftliğe dönüşmesinde etken olabilmekteydi³¹.

Saruhan mütesellimi Ataullah Ağa'nın Manisa Saz mahalleden Elhac Recebzade Ahmed Ağa'dan bir çiftlik satın aldığını gösteren 8 Safir 1165/27 Aralık 1751 tarihli belgede sınırları çizilen çiftliğin Gediz kıyısında yer alan Hasırcı, Hacıhaliller ya da Hamzabeylü olabileceği Nagata tarafından belirtilmektedir³². Hamzabeylü Çiftliği 1841'de ölen Yetim Ahmed Ağa'nın muhallelfatı arasında yer almaktadır³³. Ondan oğlu Mehmed İzzet Efendi'ye geçmiş olmalıdır. Temettuat defterine³⁴ göre İzzet Efendi'nin Hamzabeylü'de 5.000 dönüm tarlası ve 500 dönüm ağıl merası bulunmaktadır.

Nüfus, Meslekler ve Gelir Durumu

Hamzabeylü'nün temettuat defterinde Rum ve Müslüman nüfusun karışık olarak kaydedildikleri görülmektedir. Köy, 52 haneden oluşmaktaydı. Buna ek olarak Manisa'da ikamet ettiği anlaşılan İzzet Efendi ve Kuşçu aşiretinden iki hane de kayıtlıdır. Köyün nüfusu yaklaşık olarak 270 civarında olmalıdır.

Hamzabeylü halkının başlıca gelir kaynağı olarak tarımsal üretim ve hayvancılık görülmektedir. Tarım ve hayvancılık kesiminden ücretli işçiler ve aile işletmelerinde ücretsiz işçi olarak çalışanlar çoğunluğu oluşturmaktadır. Hamzabeylü'de de iş bölümü oluşmamıştır. Bu nedenle üretim ve ticaret alanlarında çalışan esnafa rastlamak olanaklı

²⁹ Emecen, *Manisa Kazası*, s. 206.

³⁰ İbrahim Gökçen, *Tarihte Saruhan Köyleri*, İstanbul, 1950, s. 39.

³¹ Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar*, s. 96, Nagata, "16 Yüzyılda Saruhan Köyleri", s. 757, Emecen, *Manisa Kazası*, s. 206.

³² Nagata, *Tarihte Âyanlar*, s. 98.

³³ Nagata, *a.g.e.*, s. 177

³⁴ *ML.VRD.TMT.*, 2318, s.33.

değildir. Ancak, köyde, tarımsal üretim yanında hizmet sektöründe çalışan bir meyhanecinin ve bir yapucunun varlıkları dikkat çekmektedir. Diğer köylerde de örneği görüldüğü gibi aşiret mensuplarının uğraş alanlarından biri deveciliktir. Köyde iskan edilmiş olan Kuşçu aşiretinden bir kişi de deve ile nakliyecilik yapmaktadır. Köyde yaşayanların mesleklere dağılımı şöyledir: Adi çoban 1, adi hizmetkâr 8, ailesinin içinde 4, çiftçi 1, çoban 8, çocuk ve yetim 2, deveci 1, erbab-ı ziraat 18, erbab-ı ziraat ve meyhaneci 1, ırgat 10, rençber 1, sail 1, sıgırtmaç 1, yapucul.

Köy halkı, genellikle düşük gelirli kişilerden oluşmaktadır. Köyde bir kazanca sahip olan kişilerden 31'i 1.000 kuruşun altında gelire sahiptir. 3 kişi ise gelire sahip değildir. Bunlar ücretsiz aile işçileridir. Harbendeli'de en yüksek gelir, 22.025 kuruşla, İzzet Efendi'ye aittir.

Tablo: Gelir düzeyleri

0	1.000 kr altı	1.000-5.000 kr	5.000-10.000 kr	10.000 kr üstü
3 kişi	35 kişi	21 kişi	1 kişi	1 kişi
%5	%60	%36	%2	%2

Hamzabeyli'de ücretli tarım işçilerinin aldıkları ücretler 200 ile 600 kuruş arasında değişmektedir. Köydeki iki esnaftan meyhanecinin kazancı 500 kuruş, yapucunun kazancı ise 700 kuruştur. Köydeki toplam temettuat içinde ücret ve kazançların payı, % 12'dir.

Toprak tasarrufu

Hamzabeyli Çiftliği'nde en büyük araziye İzzet Efendi sahipti. İzzet Efendi'nin çiftlikteki toplam tarlası 5.000 dönüme ulaşmaktaydı. Bunun 1.500 dönümünü kendisi işlemekteydi. 2.000 dönümlük bir bölümü ise kiraya vermekteydi. Bundan yıllık 3.000 kuruş kira almaktaydı. 1.500 dönüm tarla ise gayrimezruydu. Çiftlik köyünde tarlaların tasarruf şekillerinin dağılımı ve yüzdeleri aşağıdaki gibidir. Hamzabeyli'de mülk tarlaların oransal olarak yüksek görülmesinin nedenini, İzzet Efendi'ye ait olan kendi işlediği 1.500 dönüm tarlanın varlığıyla açıklamak mümkün olabilir. İzzet Efendi'nin tarlaları hariç bırakıldığı köy halkının toplam olarak 2171 dönüm tarlayı ekmekte oldukları görülür. Bunun 808 dönümü (% 37.2) mülk tarladır. 1363 dönümü ise (% 62.7) müstecir olarak ekmektedirler. Diğer çiftlik köylerinde de olduğu gibi Hamzabeyli'de de köylülerin kiracı oldukları

tarla miktarının İzzet Efendi'nin kiraya verdiği tarla miktarına yakın oluşu dikkat çekmektedir.

Tablo: Toprak tasarrufu

Mülk	Müstecir	Kiraya verilen	Gayrimezru
2315 dönüm	1383 dönüm	2000 dönüm	1522 dönüm
%32	%19	%28	%21

Hamzabeylü'deki tarla büyüklüklerine gelince, yine İzzet Efendi'nin kendi ektiği/ektirdiği tarla hariç bırakılarak, 8 dönüm ile 186 dönüm arasında değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Tablo: Tarla büyüklükleri

1-40 dönüm	41-80 dönüm	81-150 dönüm	150 dönüm+
10 kişi	9 kişi	7 kişi	4 kişi
%34	%30	%23	%13

Üretim

XVI. yüzyılda Hamzabeylü'de buğday, arpa, burçak, nohud, susam, soğan, pirinç, pamuk ve bostan yetiştirildiği, arıcılık yapıldığı görülmektedir³⁵. XIX. yüzyıl ortalarında da ürün çeşitlerinin çok fazla değişikliğe uğramadığı anlaşılmaktadır. Köyden elde edilen âşar vergisi, buğday, arpa, susam, nohud, bakla, darı, pamuk ve bostan gibi ürünlerden alınmaktaydı. Buna göre Hamzabeylü'den alınan âşar vergisi topluca;

Hinta		Şair		Penbe		Susam		Nohud		Bakla		Darı		Öşri
Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	Kıyye	Kuruş	Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	bostan
515	4635	653,5	2614	358	665,05	3	60	12	120	15	75	76	396,75	13,75

% 11 oranında uygulanan âşar vergisinden hareketle üretim miktarı hesaplandığında;

Buğday	Arpa	Pamuk	Susam	Nohud	Bakla	Darı
4862 kile	5941 kile	3254 kıyye	27,27 kile	109 kile	136,3 kile	691 kile
124,71 ton	152,38 ton	4,16 ton	699,4 kg	2,79 ton	3,49 ton	17,72 ton

³⁵ Emecen, *Manisa Kazası*, s. 206.

1841 tarihli bir muhalefat defterinden anlaşıldığına göre, Yetim Ahmed Ağa öldüğü sırada Hamzabeylü çiftliğinde 28.000 kıyye (36 ton) penbe kozası bulunmaktaydı. Bu durum Yetim Ahmed Ağa'nın pamuk üretimine önem vererek dünya ekonomisi ile ilişki içinde olarak çağın gereğine uyduğu şeklinde yorumlanabilmekteydi³⁶. Oysa, Yetim Ahmed Ağa'nın ölümünden sadece 4-5 yıl sonraya ait olan Hamzabeylü Çiftliği köyünün temettuat defterinde köyün toplam pamuk üretiminin yalnızca 4,16 ton olması dikkat çekicidir. İzzet Efendi'nin 1260 yılında vermiş olduğu âşar miktarı 100 kıyyedir. Buna göre İzzet Efendi'nin tarlasında üretilmiş olan pamuk miktarı 909 kıyye (1,16 ton) dir.

Hayvancılık

Hamzabeylü'de hayvancılıkla uğraşan 8 çoban ve 1 sığırtmaç bulunmaktadır. Bunlara ait koyun sayısı sağman koyun 544, erkek koyun 53, kuzu 248'dir. İzzet Efendi ise 400 koyunu 2000 kuruşa kiraya vermişti. Hamzabeylü halkının kiraladıkları koyun sayısı ise 300'dür. Bunların tamamı Çoban Karakalpak Yorgi tarafından kiralanmıştır. Karakalpak Yorgi'nin kiraladığı bu sağman koyunlardan elde ettiği hasılat 2.100 kuruştur. Burada, mülk koyunlardan elde edilen hasılat koyun başına 12 kuruş iken kiralanen koyunlarda 7 kuruş olması dikkat çekicidir. Bunun nedeni, kiranın hasılattan düşülmesi olabilir. Çünkü, İzzet Efendi'nin 1 baş koyunu 5 kuruşa kiraladığı görülmektedir.

XIX. yüzyıl ortalarında resm-i adeti ağnam 40 koyundan 20 kuruş olarak alınmaktadır. Koyundan alınan diğer bir vergi de bedel-i yapak ya da yapağıdır. Bu da 40 koyundan 22 kuruş olarak alınmaktadır. Hamzabeylü köyünde toplam resm-i ağnam 326,5, bedel-i yapak ise 345,25'dir

Hamzabeylü'de hayvancılıktan elde edilen kazanç toplam olarak 9.000 kuruşa ulaşmaktadır. Bu rakama, süttten elde edilen hasılat dahil değildir. Hamzabeylü'de pek çok kişi süt için sağman inek ve manda beslemektedir. Köyde bulunan 25 inek ve 14 mandadan elde edilen hasılat toplam olarak 2.650 kuruştur. Bununla birlikte toplam hasılat 11.650 kuruşa ulaşmaktadır ki köyün toplam temettuatının % 12'sini oluşturmaktadır.

³⁶ Nagata, *Tarihte Âyânlar*, s. 177, 189.

Köyde yerleşmiş olan aşiret üyelerinin ise devecilik geleneksel uğraşlarındandır. Kuşçu aşiretinden olan Ali oğlu Ali'nin mesleği deveciliklidir. Sahip olduğu 7 deve ile yaptığı deve ile nakliyattan yıllık kazancı 1.400 kuruştur. 1 adet devesi olan Hüseyin ise adı hizmetkârdır. Onun devecilikten kazancı ise 150 kuruştur.

Yazıcı Çullos (Çullusu) Çiftliği

"Saruhan Sancağında Manisa kazasına vâki Emlak nahiyesine tâbi Yazıcı Çullos Çiftliği karyesi"³⁷ şeklinde temettuat defterinde kaydedilen bu köy de Karaosmanoğlu çiftliğine dönüşmeden önce Titrek Sinan Bey Medresesi vakfındandı. Çiftliğin adını aldığı Çullu timarı ve XVI. yüzyılda Yunddağı nahiyesi köylerinden olan Yazıcılu ya da Yazıcıoğlu köyü, Titrek Sinan Bey medresesi vakfından olup 1531 sayımına göre 8 hane 1 mücerred ve 1 vakıf gulamından oluşan nüfusa sahipti. 1575 sayımında ise köyde 3 hane 2 mücerredten oluşan vakıf raiyyeti yanında 1 hane 1 mücerred mükataa ve 16 hane, 16 mücerred ve 1 imamdan oluşan elliç yürüğü bulunmaktaydı³⁸. Köyün gelirleri, kuru, çeltik, geçit ve Gediz nehrin kıyısındaki iskeleden sağlanmaktaydı³⁹. Köyün, Karaosmanoğlu çiftliği haline gelmeden önce iltizam hakkının Karaosmanoğulları tarafından alınmış olduğu anlaşılmaktadır. 23 Cemaziyelevvel 1233/6 Mart 1818 tarihli bir fermana göre Yunddağı nahiyesindeki Çullu timarının iltizam hakkı 1795'ten 1816'ya kadar Yetim Ahmed Ağa'nın elindeydi. Ancak 1795'ten 1809 yılına kadar Yetim Ahmed Ağa'nın vasisi Saruhan mütesellimi Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa tarafından zapt edilmiştir⁴⁰. Bu durum, bu timarın iltizamının Yetim Ahmed Ağa'nın babası Karamütesellim Hacı Mehmed Ağa tarafından alındığını düşündürmektedir. Nitekim, vakıf mütevellisi Lütfullah ile Yetim Ahmed Ağa arasında dava konusu olan Yazıcı Çullos mukataasındaki 6.500 dönüm toprağın 1777 tarihinde Koca Veli-oğlu Hasan tarafından Hacı Mehmed Ağa'ya 1.600 kuruş "bedel-i ferağ" karşılığında vakıf mütevellisi Mehmed Emin'in temessükü ile verildiği ve babasının ölümüyle kardeşi Mustafa ile müştereken, kardeşinin ölümünden sonra da onun hissesinin vakıf tarafından kendisine verildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır⁴¹. Bu dava uzun yıllar sürdükten sonra

³⁷ *ML.VRD.TMT*, 2304. s.2.

³⁸ Emecen, *Manisa Kazası*, s. 220-221.

³⁹ Emecen, *a.g.e.*, s.221; Nagata, *Tarihte Ayânlar*, s. 103.

⁴⁰ Nagata, *a.g.e.*, s. 103.

⁴¹ Nagata, *a.g.e.*, s. 104.

15 Şaban 1244/10 Şubat 1829 tarihli ferman ile arazinin zapt ve tasarruf hakkını elde etmiş ve böylece Çullu Çiftliği meydana gelmiştir⁴². H. 1249 tarihli tevzi defterinin sonunda yer alan Manisa kazasına bağlı köyler arasında Yazıcı Çullusu Emlak nahiyesi köylerinden görünmektedir⁴³. Temettuat defterindeki kayıtlara göre ise Yazıcı Çullusu Çiftliğindeki arazi Yetim Ahmed Ağazade Hüseyin Efendi'ye aittir. Hüseyin Efendi çiftlikte toplam 4200 dönüm araziye sahiptir.

Nüfus, Meslekler ve Gelir Durumu

Yazıcı Çullusu Çiftliğinde Müslüman ve Rum ahali birlikte ikamet etmektedir. Köyde 15 hane Müslüman ve 75 hane Rum barınmaktadır. Yetim Ahmed Ağazade Hüseyin Ağa ise Manisa'da ikamet etmektedir. Buna göre köyün nüfusunu 450 civarında hesaplamak olanaklıdır.

Köy halkı geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlamaktadır. Erbab-ı ziraat olarak nitelenen tarla işleyenlerin yanında, ırgat, rençber ya da hizmetkâr gibi tarım işçileri de yer almaktadır. Hayvancılıkla uğraşan oldukça çok sayıda çoban da bulunmaktadır. Köyün dağlık bir yerde yer alması ve meraya sahip olması nedeniyle hayvancılık önemli bir geçim kaynağıdır. Temettuat defteri kayıtlarına göre halkın uğraştıkları işler şunlardır:

Adi hizmetkâr 3, bağçevan 1, bargirci 1, çoban 18, değirmenci 2, erbab-ı ziraat 40, harmanacı 1, hizmetkâr 8, imam 1, ırgat 6, papas 1, rençber 1, sığırtmacı 1, tavukçu 3, yetim ve dul 3.

Yazıcı Çullusu'nun toplam temettuatının % 9.9'u ücretlerden oluşmaktadır ki bu 13.025 kuruş tutmaktadır. Köy halkının tarımdan elde ettiği kazanç ise toplam temettuatın % 72.1'dir. Hayvancılığın payı da % 14 olarak görülmektedir.

Tablo: Gelir düzeyleri

1.000 kr	1.000-5.000	5.000-10.000	10.000 +
57 kişi	32 kişi	0 kişi	2 kişi
%63	%35	%0	%2

Tablodan da görüldüğü gibi, Yazıcı Çullusu halkının % 62'sinin gelir düzeyleri 1.000 kuruşun altındadır. % 35'inin geliri ise 1.000 ku-

⁴² Nagata, a.g.e., s. 105.

⁴³ MŞS, 270, s. 9.

ruşla 5.000 kuruş arasındadır. 10.000 kuruşun üstünde gelire sahip iki kişiden biri Karasmanoğlu Hüseyin Efendi'dir. Hüseyin Efendi'nin temettuatı 27.500 kuruştur. Diğeri ise erbab-ı ziraatten Makrioğlu Atanaş v. Panayot'tur. Onun temettuatı da 10.512 kuruştur.

Toprak tasarrufu

Yazıcı Çullusu Çiftliği'nde Karasmanoğlu Hüseyin Efendi, yukarıda da belirtildiği gibi toplam olarak 4.200 dönüm tarla ve 500 dönüm meraya sahiptir. Ancak bunlardan 1.200 dönüm tarlayı kendisi ekmekte, 1.000 dönümü ise kiraya vermektedir. 2.000 dönümlük arazi ise gayrimezru tarla olarak görülmektedir. Bunun altına düşülen şerhde ise "her ne kadar tarla denilmiş ise de tarla olmayıp kır ve orman ve dağ olarak fakat hayvan rağı olmakdan başka bir faidesi olmadığı" denilmektedir.

Diğer çiftlik köylerinde de görüldüğü gibi köy halkı yine büyük ölçüde işledikleri tarlalarda kiracı durumundadırlar. Köydeki tarlaların tasarruf şekilleri özet olarak şöyle açıklanabilir:

Tablo: Toprak tasarrufu

Mülk	Müstecir	Kiraya verilen	Gayrimezru
1689 dönüm	1192 dönüm	1000 dönüm	2043 dönüm
%29	%20	%17	%34

Burada mülk tarla 1689 dönüm olarak görülmektedir. Karasmanoğlu Hüseyin Efendi'nin tarlası çıkarıldığı takdirde köy halkının mülk tarlalarının 489 dönüm olduğu anlaşılacaktır. Köy halkının ettikleri 1681 dönüm tarlanın % 9'unu oluşturmaktadır.

Tablo: Tarla büyüklükleri

1-20 dönüm	21-40 dönüm	41-80 dönüm	81-100 dönüm	100 dönüm üstü
27 kişi	15 kişi	12 kişi	2 kişi	2 kişi
%47	%26	%21	%3	%3

Köy halkı tarlanın yanında bağlara da sahiptir. Bunların da büyük bir kısmı kiradır. Mülk olan bağlar toplam olarak 6 dönümdür. Harabe olan bağlar ise toplam 2,5 dönümdür. Köy halkının müstecir olduğu bağ ise toplam 52 dönümdür. Bunun yanında Bahçevan Yorgi'nin

kiralamış olduğu 1 kıta bahçe ve erbab-ı ziraatten Hasan oğlu Mehmed'e ait 20 dönümlük bir de palamut korusu bulunmaktadır.

Üretim

Yazıcıoğlu'nda XVI. yüzyılda yetiştirilen ürünlerin, buğday, arpa, yulaf, burçak, pamuk, susam ve bostan olduğu görülmektedir. Ayrıca 1531 sayımında çeltik üretimi de yapılmaktadır, ancak 1575 sayımında çeltikten söz edilememektedir. Temettuat defterinin verilerine göre ise XIX. yüzyıl ortalarında Yazıcı Çullusu'nda üretilen başlıca ürünler buğday, arpa, pamuk, susam, nohud, burçak, darı, üzüm, tütün ve bostandır. Bunun yanında palamut, zeytin de yetiştirilmekte, arıcılık yapılmaktadır. 300 adet zeytin ağacı ve 4 adet kovan bulunmaktadır.

Tablo: Âşar miktarı

Hinta		Şair		Koza		Susam		Nohud		Burçak	
Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	Kıyye	Kuruş	Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş
920	8271	208	830	523	1059	15,5	310	39,5	355,5	25	176
Palamut		Darı		Duhan		Zeytin		Üzüm			
Kantar	Kuruş	Çeki	Kuruş	Kıyye	Kuruş			Kantar	Kıyye	Kuruş	
1	35	63	326,5	138	707,5	15	80	119,5	85	1119	

Bu âşar miktarlarına göre Yazıcı Çullusu Çiftliği'ndeki üretim miktarları şöyledir.

Tablo: Üretim miktarı

Hinta	Şair	Koza	Susam	Nohud	Burçak	Darı	Duhan	Üzüm		Palamut
8363 kile	1891 kile	4754,5 kıyye	141 kile	359 kile	227 kile	572,7 kile	1254,5 kıyye	1086 kantar	772,7 kıyye	9 kantar
214,5 ton	48,5 ton	6085 kg	3616 kg	9208 kg	5822,5 kg	14,689 ton	1605,7 kg	101,9 ton	989 kg	507,9 kg

Buna göre Yazıcı Çullusu'nda en büyük üretim buğday, üzüm ve darıda görülmektedir. Yetim Ahmed Ağa'nın muhalefat defterine göre, Çullu Çiftliği'nde 7.000 kıyye pamuk mevcuttu⁴⁴. Ancak, 1844 tarihinde Yazıcı Çullusu'ndaki toplam pamuk üretimi 4.754,5 kıyyeye ulaşmaktadır. Yetim Ahmed Ağa'nın oğlu Hüseyin Efendi'nin ise pamuk üretimi yapmadığı, âşar kayıtlarından görülmektedir. Hüseyin Efendi, buğday, arpa, nohud, darı üretimi yapmaktadır.

⁴⁴ Nagata, *Tarihte Âyânlar*, s. 177.

Hayvancılık

Yazıcı Çullusu Çiftliği'nde çoban ve sığırtaç olarak görülen toplam 19 kişi bulunmaktadır. Hayvancılıkla uğraşan bu kişilerin dışında tarımla geçimini sürdürenlerin de koyun sahibi oldukları ve bunlardan kazanç elde ettikleri görülmektedir. Köyde toplam sağman 845, erkek 623 mülk, 150 sağman 12 erkek müstecir ve 425 kiraya verilen koyun bulunmaktadır. Kiraya verilen bu koyunlar Karaosmanoğlu Hüseyin Efendi'ye aittir. Bunlardan yıllık 2.125 kuruş kira almaktadır. Köyde hayvancılıktan en fazla geliri elde eden Makrioğlu Atanaş v. Panayot'tur. Makrioğlu Atanaş'ın mesleği ise çobanlık değil, erbab-ı ziraattir. 150 mülk ve 150 kira sağman koyun, 130 mülk, 120 kira erkek koyun ve 70 kuzudan toplam olarak elde ettiği kazanç 4.600 kuruştur.

Köyde hayvancılıktan elde edilen gelir toplam temettuatın % 14'üdür. Bu da 18. 362 kuruştur.

Köyde koyunlardan başka sütü için beslenen büyükbaş hayvanlar ve doğal olarak çift hayvanları da bulunmaktadır. 81 öküz ve 21 çift mandası tarla sürmekte kullanılmaktadır. Buna göre bir çift öküz ya da çift mandasının sürdüğü tarla 56.5 dönümdür.

Hacı Haliller

Bir adı da Budaklıca olan Hacı Haliller köyü XVI. yüzyılda Yengi nahiyesine bağlıydı⁴⁵. Köyde, 1531 sayımında 2 hane, 1575 sayımında ise 15 nefer, 6 hane, 3 mücerred mukataa ve 2 hane ellici yörüğünden oluşan nüfus kaydedilmişti. Gediz nehriindeki bir taşkından ötürü köyün 200 dönüm kadar toprağı su altında kalmış, bu arada değişen nehir yatağında Şehzade Şehinşah'ın annesine ait değirmen arki buradan geçirilmişti. Köyün Karaosmanoğulları ailesinin eline ne şekilde geçerek çiftlik haline gelmesiyle ilgili somut bir bilgi yoktur. Ancak satın alınma yoluyla çiftliğe dönüşmüş olması muhtemeldir⁴⁶. Hacı Haliller çiftliğinde Karaosmanoğullarından Osman Ağa zade Ahmed Ağa'nın validesi Fatma Hatun'un arazisi bulunmaktadır. Temettuat defterinde "nefs-i Manisa'da Deveciyan mahallesi sakinelerinden mezkûr Hacı Haliller karyesinde çiftlik-i mahsusası olduğu" ve "vergisi Manisa'da mahallesi tarafına verildiği" şeklinde şerh düşüldüğü görülmektedir⁴⁷. Bu-

⁴⁵ Emecen, *Manisa Kazası*, s. 204.

⁴⁶ Nagata, *Tarihte Âyânlar*, s.98.

⁴⁷ *ML.VRD.TMT.*, 2318, s.9.

rada Osman Ağa zade Fatma Hatun'un kimliği konusunda bir tereddüt ortaya çıkmaktadır. Manisa Deveciyan Mahallesi'ne ait temettuat defterinde Osman Ağa zade Ahmed Ağa kayıtlıdır⁴⁸. Fatma Hatun bu kişinin annesidir. Osman Ağa zade Ahmed Ağa'nın Turgutlu Kasabası, Ilıca, Akhisar ve Palamud nahiyelerinde ve Gelenbe kazasında emlak, arazi, koyun ve sair şeyleri olduğu, Manisa kazasında ise toplam 8146 dönüm araziye sahip olduğu yine bu defter kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bu Fatma Hatun acaba Hacı Osman Ağa ibn Ataullah Ağa'nın zevcesi Fatma Hanım bint Elhac İbrahim Ağa mıdır? Çünkü ailenin şeceresinde Hacı Osman Ağa'nın çocukları olarak Ali Ağa, Ebubekir Ağa, Yahya Tevfik Ağa, Hadice Hanım ve Emine Hanım görülmektedir⁴⁹. Ahmed Ağa'nın adı geçmemektedir. Bu arada Deveciyan mahallesinde Osman Ağa'nın evlatları ve torunlarının oturduğunu da belirtmek gerekir. Bunlar, Yahya Tevfik Ağa, Ebubekir Ağa'nın oğlu Ataullah Ağa ile kızı Rabia Hatun, Ali Ağa'nın oğlu Mehmed Ağa (o sırada reşit olmadığı için amcası Yahya Tevfik Ağa vasisi)dir⁵⁰. (15 yaşında)

Fatma Hatun'un Hacı Haliller Çiftliği'ndeki emlak ve arazisine gelince: 320 dönüm mezru tarla, 705 dönüm kiraya verdiği tarla yanında 5 kıta dükkan, 1 kıta kiremidhanesi bulunmaktadır.

Hacı Haliller çiftliği diğer çiftlik köylerine göre daha fazla karakteristik özellikler taşımaktadır. Çiftliğin çeşitli işçileri defterde kayıtlıdır. Bunların, köyün ahalisinden olmadıkları defterde kendilerine diğer sakinler gibi hane numarası verilmemesinden anlaşılmaktadır. Örneğin, Osmanzade Ahmed Ağa'nın kahyası Bakkal Sava nefsi Manisa ahalisindedir. Hacı Haliller ağılının odacısı Odacı Vasil, yine aynı ağılın çobanı Atanaş, diğer çoban Bulgar Petro, Bulgar Vangel (iki yıldan beri Hacı Halillerde olduğu şerhi düşülmüş), Rumelili Dimyo gibi. Çiftliklerin iş gücünü sağlayan Rumeliden göçlerin XIX. yüzyıl ortalarında da sürdüğünü ya da devamlılığı olduğu anlaşılmaktadır.

Nüfus, Meslekler ve Gelir Durumları

Hacı Haliller Çiftliği'nin ahalisi, 38 Müslüman, 74 reaya (Rum) hanesine ek olarak çiftliğin çobanı olan 5 kişiden oluşmaktadır. Ancak

⁴⁸ ML.VRD. TMT. 2300, s. 35.

⁴⁹ Nagata, *Tarihte Âyânlar*, s. 313.

⁵⁰ ML.VRD.TMT., 2300, s.38-43.

Hacı Haliller'de Osman Ağazade Ahmed Ağa'nın kahyası olan Bakkal Sava v. Lefter Manisa'da ikamet etmektedir. Buna göre çiftliğin tahmini nüfusu 565'dir. Çiftlikte çoban olan bu beş kişi Rumeli kökenlidir. Müslüman nüfusun büyük bir çoğunluğu da çeşitli aşiretlere mensuptur. Bu aşiretler, İfraz, Gündeşli ve Kuşçu aşiretleridir. Konar-göçerlerin öteden beri çiftliklerde istihdam edildikleri anlaşılmaktadır. Yündağ taraflarında bulunan, ancak aslında Haremeyn mukataasına tâbi olan Gündeşli cemaatinin çiftliklerde ortakçı olarak bulunma nedeni de, vergi toplama sırasında mültezimlerden gördükleri baskı olarak açıklanmaktadır⁵¹. Gündeşli aşiretinin beyi Şahin Bey de çiftlik sakinleri arasındadır. Aşiret üyelerinden ödedikleri yıllık vergiden başka bir de "Miri" adı altında 50 kuruşluk maktu bir vergi alınmaktadır. Buldukları diğer çiftlik köylerinde örnekleri görüldüğü gibi, Hacı Halillerde de yerleşmiş olan aşiret mensuplarının çoğunlukla uğraştıkları iş, deve ile nakliyedir. Bir kısmı devecilik yanında tarımsal üretimle de geçimini sağlamaktadır. Bunlar defterde deveci ve erbab-ı ziraat olarak işaret edilmişlerdir. Rum reayaya gelince bunlar daha çok tarım alanında çalışmaktadırlar. Aynı zamanda çiftlikte bir meslek çeşitlenmesinin olduğu da görülmektedir. Fatma Hatun'a ait olan 5 dükkan terzi, bakkal gibi esnaf tarafından kullanılıyor olmalıdır.

Çiftlik sakinlerinin ve çiftlikte bir kazanç elde edenlerin uğraşları ve sayıları şöyledir:

Adi hizmetkâr 2, ağıl odacısı 1, ağıl çobanı 2, bakkal 1, çiftlik kahyası 1, çiftlik papası 1, çoban 6, çoban esnafı 1, çoban taifesi 1, derzi 1, deveci 9, deveci hizmetkârı 3, deveci-erbab-ı ziraat 3, deveci-ırgat 1, dul ve yetim 4, erbab-ı ziraat 49, erbab-ı ziraat-aşiret beyi 1, erbab-ı ziraat-ırgat 1, hizmetkâr 7, ırgat 20, kalaycı 1, meyhaneci 1, sığırtmaç 1.

Hacı Haliller halkının gelir düzeylerine gelince: Hacı Haliller'de sakin olan Müslüman ve Rum halkın gelir düzeylerinde bir farklılık olduğu göze çarpmaktadır. Diğer çiftlik köylerinde de bu durum gözlemlenebilmektedir. Hacı Haliller bir örnek oluşturması açısından incelenebilir.

⁵¹ Nagata, *Tarihte Ayânlar*, s. 113-114.

Tablo: Hacı Haliller Gelir Düzeyi

	1.000 kr.altı		1.000-5000 kr.		5.000-10.000 kr.		10.000 kr. üstü	
İslam	30 kişi	%67	14 kişi	%31	0 kişi	%0	1 kişi	%2
Rum	40 kişi	%52	34 kişi	%45	2 kişi	%3	0 kişi	%0
Toplam	70 kişi	%57	48 kişi	%40	2 kişi	%2	1 kişi	%1

Tabloda görüldüğü gibi, Hacı Haliller'in İslam halkının gelir düzeylerinin Rum halka göre daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. İslam halk arasında yıllık toplam kazançları 1.000 kuruşun altında olanların oranı % 67'dir. 1.000 kuruşla 5.000 kuruş arasında olanlar ise % 31 oranındadır. Buna karşılık Rum nüfusun 1.000 kuruşun altında kazanç sahiplerinin oranı % 57 iken 1.000 ile 5.000 kuruş arasında kazanca sahip olanlar % 40'lık bir orandadır. Yine de her iki grupta da düşük gelir elde edenler, toplam nüfuslarının yarısından fazladır. Köyde hiçbir gelire sahip olmayan kimse bulunmamaktadır. Hacı Haliller'de toplam temettuat 197.214 kuruş tutmaktadır. Bunun % 53.29'unu oluşturan tarımsal üretimden elde edilen kazanç 105.098 kuruştur. Toplam temettuatta ücretlerin payı ise % 8.48'dir.

Toprak Tasarrufu ve Üretim ilişkileri

Hacı Haliller'de Osmanzade Ahmed Ağa'nın annesi Fatma Hatun'a ait olan arazi toplam olarak 1.025 dönümdür. Bunun 320 dönümünü kendisi ekmekte, 705 dönümünü de kiraya vermektedir. Bunun karşılığında 3.525 kuruş almaktadır. Hacı Haliller'de mülk tarlalar 2.503 dönüm, müstecir durumunda ekilen tarlalar ise toplam olarak 1.249 dönümdür.

Tablo: Toprak tasarrufu

Mülk	Müstecir	Kiraya verilen
2.503 dönüm	1.249 dönüm	737 dönüm
% 55.75	% 27.82	% 16.41

Fatma Hatun'un kendisinin ekmekte/ektirmekte olduğu tarlalar çıkarılırsa köy halkının ekimde olduğu toplam arazi 3.432 dönümdür. Bunun 2.183 dönümü mülk tarla (% 63.7)dır. 1.249 dönümünü (% 36.3) ise kiracı olarak ekmektedirler.

Tablo: Tarla büyüklükleri

1-40 dönüm	41-80 dönüm	81-150 dönüm	150 dönümün üstü
28 kişi	21 kişi	13 kişi	2 kişi
% 44	% 33	% 20	% 3

Hacı Haliller'de toprağı işlemede ortaklık ilişkilerinin olduğu görülmektedir. 13 kişi tarlasını ortak ile ekmektedir. Tarlasını ortakçı ile ekenlerin çoğunluğu erbab-ı ziraattır. Ancak ırgat gibi tarım işçilerine ve terzi gibi esnafa da rastlanmaktadır. Köyün papası Yorgi v. Mihal kendi tarlasını ortakla ekerken, Murad b. Hüseyin'e de ortak olmuştur. Köydeki en ilginç ortaklardan biri de Atanaşe adlı kadındır. Kendisine ait 26 dönüm tarlası olan ve 2.467 kuruş yıllık kazanç elde eden Atanaşe, Gedik Mustafa b. Süleyman'ın ortağı olarak bu ortaklığından da 303,5 kuruş kazanmaktaydı. Irgat olan Gedik Süleyman kiracı olduğu 15 dönüm tarlada pamuk yetiştirmektedir.

Üretim

Hacı Haliller Çiftliği'nde üretilen başlıca ürünler, buğday, arpa, pamuk, susam, nohud, burçak, bakla, darı, tütün, üzüm, soğan ve bostandır. Bu ürünlerin XVI. yüzyıldan beri çok da değişmediği anlaşılmaktadır. Ancak tütün ve üzüm gibi ürünler eklenmiştir.

Tablo: Âşar miktarı

Hinta		Şair		Koza		Susam		Nohud		Burçak	
Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	Kıyye	Kuruş	Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş
794	32214	1360	4295	440	691,3	1,75	20	22	173,5	6	46
Bakla		Darı		Duhan		Üzüm		Soğan		Bostan	
Çeki	Kuruş	Çeki	Kuruş	Kıyye	Kuruş	Kıyye	Kuruş	Kuruş	Kuruş		

Bu âşar miktarlarından yola çıkarak Hacı Haliller Çiftliği'ndeki üretim miktarları şöyle hesaplanabilir:

Tablo: Üretim miktarı

Buğday	Arpa	Pamuk	Susam	Nohud
72218 kile	12363,6 kile	4000 kıyye	15,9 kile	200 kile
1852,3 ton	317,12 ton	5120 kg	407,8 kg	5130 kg

Burçak	Bakla	Darı	Tütün	Üzüm
54,5 kile	4204,5 kile	731,8 kile	240,9 kıyye	3272,7kıyye
1397,9 kg	107,8 ton	18,77 ton	308,3 kg	4189 kg

Bundan ortaya çıkan sonuç ise, Hacı Haliller Çiftliği'nde kayda değer üretimin buğday, arpa ve bakla olduğudur.

Hayvancılık

Hacı Haliller Çiftliği'nde bir koyun ağılı bulunmaktadır. Bu koyun ağılı Fatma Hatun ya da Ahmed Ağa'ya aittir. Ağılın bir odacısı ve 4 çobanı Rumeli kökenlidir. 2-4 senedir burada bulunmaktadırlar. Kendilerine ait koyunları olduğu gibi ağılın koyunlarından kiradıkları da vardır. Toplam olarak 550 koyunu kiralamış bulunmaktadırlar. Kendilerine ait olan koyun sayısı ise 190'dır. Fatma Hatun'un 1.000 baş koyuna sahip olduğu görülmektedir. Kiraya verdiği bu koyunlardan 5.000 kuruş kira almaktadır. Böylece Hacı Haliller'de de 1 baş koyun kirasının 5 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.

Köydeki toplam koyun sayısı mülk sağman koyun 665, erkek koyun 140, kuzu 85, kiralanın sağman koyun 700'dür. Bunlardan elde edilen kazanç ise 15.450 kuruştur. İnek ve manda gibi büyükbaş süt hayvanlarından elde edilenle birlikte toplam hasılat 19.590'dır ki bu da toplam temettuatın % 9.9'unu oluşturmaktadır.

Bunun yanında aşiret üyelerinin başlıca uğraşları olan deve ile nakliyattan elde edilen hasılat da 12.000 kuruştur. Toplam deve sayısı ise 80'dir.

Sonuç ve Değerlendirme

Âyanlık dönemindeki çiftlikler hakkında varılan sonuçların XIX. yüzyılın ortalarında da büyük ölçüde geçerliliğini koruduğu anlaşılmaktadır. Çiftlik köylere her ne kadar bağımsız köylere dönüşüp burarlarda vergi tespiti için emlak, arazi ve temettuat sayımları yapılmışsa da üretim ve toprak tasarrufu bakımlarından Tanzimat öncesi dönemle benzerlik göstermektedirler. Halil İnalçık, Hüseyin Ağa'nın çiftliklerini incelerken, üç tür çiftlik olduğu saptamasında bulunmuştu. Bunlar, ürünün tamamen toprak sahibine ait olduğu tarlalardan oluşanlar, ikincisi bu tür ile reayaya kiralanın tarlaların birlikte bulunduğu çiftlikler ve yalnızca kiracılara bırakılan çiftlikler⁵². Burada iki tür üretim

⁵² İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu", s. 28. Bu durum Nagata'nın da dikkatini çekmiştir: "Hüseyin Ağa'ya Âit Tereke Defteri", s. 1056.

biçiminin olduğu anlaşılıyor. Birincisinde çiftlik sahibinin kendisinin ekip biçtiği ve ikinci olarak kiraya vermek suretiyle ektirdiği. Hemen hemen incelenen bütün çiftlik köylerinde XIX. yüzyıl ortalarında bu durumun devam ettiği göze çarpmaktadır. Nagata bu oluşumu, Ağa'nın tarlalarının kiracılar tarafından düşük ücretle ya da angarya ile işlenmesi ile açıklamaktadır. Düşük bir kira karşılığında kiracılar Ağa'nın kendisinin kethüdası aracılığıyla ektiği tarlalarda çalışmaktadırlar⁵³. Angaryanın varlığını, dolayısıyla Karaosmanoğullarının tarlalarını işlemede bu yöntemden yararlandıklarını Kurmuş'un vermiş olduğu bilgiler de göstermektedir. Karaosmanoğlu Hüseyin Efendi topraklarından bir bölümünü J.B. Paterson'a sattığında köylülerin her yıl altı gün çiftlik sahibi için çalışmasının bir gelenek olduğunu söylemişti. Ancak köylüler, toprak sahibinin gayrimüslim olduğunda bu durumun geçerli olmadığını söyleyerek itiraz etmişlerdi. Yine Rum asıllı İngiliz vatandaşı Demetrios Baltazzi'nin 1862 yılında Karaosmanoğlu ailesinden satın aldığı çiftliklerdeki köylülerden aynı talebi de reddedilmişti⁵⁴. Karaosmanoğullarının çiftlik köyler dışında olan arazilerini işlerken kiracı yerine ortakları kullandıkları görülmektedir. Manisa'nın Deveciyan mahallesinde oturan Ataullah Ağa, 2439 dönüm tarlayı 38 ortakçı ile işlemekteydi⁵⁵.

1841 tarihini taşıyan Konsolos Sanderson'un raporuna göre Batı Anadolu'da yerel âyanın denetimindeki topraklar küçük parçalar şeklinde köylü mülkiyeti haline gelmişti⁵⁶. Arazi büyüklüklerinin 8 hektardan (yaklaşık olarak 80 dönüm⁵⁷) az olduğu durumlar "küçük mülkiyet" ya da küçük köylü üretimi olarak tanımlanabilmektedir⁵⁸. XIX. yüzyılda Batı Anadolu'da tarımsal üretimde küçük toprak mülkiyetinin yaygın olduğu söylenebilir. 1840'larda tarım yapılan arazinin % 81'i 60 dönümden küçüktür⁵⁹. Çiftlik köylerinde, mülk sahibi ya da kiracı olarak toprağı işleyen köylülerin, işledikleri arazi büyüklükleri bakımından küçük köylü üretimi kategorisine girdikleri anlaşılmaktadır. İnce-

⁵³ Nagata, a.g.m., s. 1057.

⁵⁴ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, 1974, s. 81, 84.

⁵⁵ ML.VRD.TMT. 2300, s. 39-42.

⁵⁶ Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi Ondokuzuncu Yüzyıl*, İstanbul, 1993, s. 58.

⁵⁷ Zafer Toprak, "Önemli Bir Yasa: Ölçüler Kanunu (1931)", *Yapıt*, 47/2 (Aralık-Ocak 1983-84), s. 39.

⁵⁸ Kasaba, *Osm. İmp. ve Dünya Ekonomisi*, s. 56.

⁵⁹ Kasaba, a.g.e., s. 56.

lenen köylerde işledikleri arazi büyüklüğü 80 dönüme kadar olan köylülerin oranı % 62 ile % 94 arasında değişmektedir. Bu durum, emeğin görece kıtlığı ve marjinal toprakların görece bolluğuyla açıklanabilmektedir⁶⁰. Bir çift öküz⁶¹ ve gerekli tarımsal araçlara sahip olan bir köylü ailesi kendi topraklarını işlemekte ya da boş arazinin bulunmadığı yerlerde küçük ya da büyük toprak sahiplerinin topraklarında ortaklık yapmaktaydılar⁶². Çiftlik köylerinin ahalisinin çift hayvanlarına sahip oldukları ve bunların varlığının ortaklık ilişkilerinde rol oynadıkları belirlenebilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun küçük toprak mülkiyetini desteklemesi, nüfus yoğunluğunun düşük olması, büyük topraklara sahip olan âyanın topraklarını işleyecek emek gücü arayışına neden olmuştur. Kiracı ya da ortakçı olarak âyan çiftliklerini işleyen küçük köylülerin yanı sıra, ücretli olarak tarlalarda çalışacak ücretli işçilerin getirilmesi yoluna da gidilmiştir. Karaosmanoğullarının 1770'lerde tarlalarında çalışmak üzere Mora'dan işçi getirdikleri bilinmektedir⁶³. Çiftliklerde iş gücünü oluşturan Batı Anadolu'ya göç etmiş Rumların çiftliklerin başlıca ahalisini oluşturdukları da yine incelenen köylerden anlaşılmaktadır. Bunlar çiftlik köylerine yerleşmiş bulunmaktadır. Adlarının başında bulunan Rumelili, Adalı, Kıbrıslı gibi lakaplar kökenlerini göstermektedir. Hatta Koldere Çiftliği'nde Yunan vatandaşı olan bir köylü dahi bulunmaktadır. Yine iş gücü olarak çalıştırılan köleler bu dönemde azatlı olarak köy halkı arasında sayılmaktadırlar. Buna ise ancak Koldere'de rastlanmaktadır.

Yine çiftliklerle ilgili olarak işaret edilen hem tarımsal üretim hem de hayvancılığın dengeli bir şekilde yapılması XIX. yüzyıl ortalarında da devam edilen bir durumdur. İncelenen çiftlik köylerinin hemen hepsinde bu ortaya çıkmıştır. Ağullarda bulunan koyunun yanı sıra, köy halkının da hayvan varlığına sahip oldukları görülmektedir. Süt hayvanlarının yanı sıra at yetiştiriciliği de yapılmaktadır.

⁶⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Ankara, 1984, s. 86.

⁶¹ Nagata, bir çift öküzün 50-60 dönüm tarla işleyebildiğini hesaplamaktadır. *Tarihte Âyanlar*, s. 107.

⁶² Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi*, s. 86.

⁶³ Yannis Yannopoulos, "Greek Society on the Eve of Independence", *Balkan Society in the Age of Greek Independence* (Der. Richard Clogg), London, 1981, s. 18-39'dan zikreden Kasaba, *Osm. İmp. ve Dünya Ekonomisi*, s. 57.

Üretimin, Batı Anadolu'nun dünya ticaretine açılmış olduğu bu yıllarda pazara yönelik bir nitelik taşıdığı sonucuna pek varılamaz. Ancak bir kaç çiftlik köyünde hububat üretiminin büyük ölçekli olduğu görülmektedir. Tanzimat sonrası Manisa'da babası Hacı Eyüp Ağa'dan sonra siyasal/yönetmel gücü elinde bulunduran Mehmed Sadık Bey, çiftliklerinde hububat üretiminde bulunmanın yanı sıra, ticaretinde de söz sahibi bir kişi olarak ortaya çıkmıştı. Manisa çarşısında hububat alım-satımını denetlediği 1854-55 yıllarındaki buğday sıkıntısı sırasında çıkan olaylardan anlaşılmaktadır. Buğday alım-satımında spekülasyonlara karışması kaymakamlık görevinden alınmasına neden olmuştu. Buna karşılık endüstri bitkisi olarak ticarete konu olan pamuk üretiminde düşüş olduğu da gözlemlenmektedir.